

Stjepan Matković

POLITIČKI PROFIL EUGENA KUMIČIĆA NA PRIJELAZU IZ XIX. U XX. STOLJEĆE

U ovome članku autor se bavi političkim aktivnostima Eugena Kumičića. Osobito analizira njegovo drugo političko razdoblje djelovanja, kad je bio jedan od prvaka Čiste stranke prava (1895.-1903.). Članak nastoji pokazati kako je Kumičić izravno utjecao na stvaranje političkog programa stranke, koja je na prijelazu stoljeća postala važnim sudionikom javnoga života u hrvatskim zemljama.

Ko golemi orijaš mrtvi miruje pučina plava,
A na nju se spustila noć i mračna, beskrajna tama,
Tek talasi šapuću uz kraj lagano: Jeniju slavu!

(Fran Galović, 13. svibnja, u: *Hrvatska Smotra*, Zagreb 1907., str. 447)

Uvodni historiografsko-publicistički pregled

Studije posvećene Eugenu Kumičiću, proslavljenome Jeniju, uglavnom su se do sada bavile raščlambom njegova književnog djelovanja. U povijesti hrvatske književnosti ostavio je neizbrisive tragove. Mnogo je manje prostora posvećeno njegovu političkom opusu, napose onome na prijelazu stoljeća, koji nije bio nezanemariv i čiji sadržaji zaslužuju veću istraživačku pozornost.

O Kumičiću su opsežnija biografska djela napisali njegovi suvremenici i svojevremeni prijatelji Kerubin Šegvić i Bare Poparić.¹ Prvi je napisao nekoliko važnih knjiga o pravaškim prvacima. Historiografska važnost je ležala u činjenici da je kao političar pravaških svjetonazora, koji se pojavio u javnosti krajem 19. st., uspio prikupiti vrijedno gradivo iz povijesti Stranke prava te ga na popularan način predočiti javnosti. U dva poglavlja svoje knjige, Šegvić je na vrlo štur način ocrtao osnovne crte Kumičićeva djelovanja u Čistoj stranci pravi, uglavnom pobrojajući saborske govore. Ostala je samo jedna za razmišljanje poticajna konstatacija da je Kumičić bio "ideolog" Čiste stranke prava nakon smrti Ante Starčevića (1896.).² Poparićeva knjižica izašla je tijekom Drugoga svjetskog rata. Autor je nastojao prilagoditi Kumičićev opus suvremenosti i konstruirao novu imaginaciju po kojoj je Kumičić bio preteča Nezavisne Države Hrvatske. Upada u oči da je izostao opis čvrste povezanosti Kumičića s Frankom, koji očito nije bio pretjerano poželjna osoba za opisivanje prošlosti u kontekstu Drugoga svjetskog rata. Unatoč pojavi dvaju spomenutih Kumičićevih životopisa i dalje su ostala otvorena mnoga pitanja iz pravaške prošlosti na prijelazu stoljeća.

Prigodom pisanja monografija o pravaštvu, Kumičićev politički utjecaj istraživali su Mirjana Gross i autor ovoga članka.³ U prvome slučaju, u kojemu se autorica bavila poviješću pravaštva od njegova postanka do izbijanja Prvoga svjetskog rata, osobito je naglašen utjecaj Kumičićeve "Urote Zrinsko-Frankopanske" na razvijanje i popularizaciju Stranke prava. Zaključila je da se Kumičić pridružio Franku, ali da su njegova politička stajališta odgovarala pravaškim idejama iz 1880-ih, odnosno da su bila u skladu s tzv.

izvornim pravaštvom. Za buduće povjesničare ostalo je otvoreno pitanje zašto je Kumičić odlučio stati uz Franka, koji je bio personifikacija novih trendova u stranci, poznatijih pod nazivom moderno pravaštvo? Autor ovoga članka nastojao je pokazati značajnu Kumičićevu ulogu u stvaranju i razvoju Čiste stranke prava (1895.-1903.). Na temelju uočenih podataka iz historijskih izvora, posebice privatnih korespondencija i osobnih zapisa, zaključio je da su Kumičić i Frank bili bliski prijatelji ali i političari vrlo srodnih ideoloških pogleda.

Konačno, u pogledu historiografske valorizacije vrlo je vrijednu knjigu izabranih Kumičićevih govora priredio Dubravko Jelčić.⁴ Knjiga je koristan, vjerodostojno publicirani izvor u kojemu se mogu pronaći govori iz raznih epoha, što omogućuje dobivanje potpunije slike o kontinuiranom iznošenju identičnih političkih zahtjeva i stvaranje pouzdanih zaključaka u Kumičićevom slučaju.

Dosta je novinskih tekstova posvećeno Kumičiću, a tu se osobito istaknuli pravaški sljedbenici. Jedan broj *Hrvatske Smotre* (1907), kulturne revije, koju je izdavala frankovačka Starčevićeva hrvatska stranka prava, bio je posvećen Kumičićevom opusu. Tu su zapažene članke objavili pravaški literati: Milan Ogrizović, Fran Galović i A. G. Matoš te novinari Dinko Politeo i Ivan Peršić. Većina tih članaka je pisana u apologetskom duhu, što je i prirodno jer su ih pisali pravaši, ali u njima se nalaze brojne obavijesti i poticajna razmišljanja, koja su vrijedna polazišta za istraživanja. Kasnije su upravo povjesničari književnosti koristili spomenute članke i reproducirali ih u svojim studijama o Kumičiću.

***

Kumičićev primjer pokazuje kako su se ugledna književna imena izravno angažirala u političkom životu. Ispreprepletenost literarnog izričaja s političkim istupima bila je u njegovom slučaju trajno prisutna. U početku, to je bila posljedica domoljubljenih običaja, koji su kasnije prerasli u neraskidivu vezu sa starčevićanskim političkim načelima. Iz Kumičićeve korespondencije očituju se plodne veze s književnicima Antom Tresić Pavičićem, Kerubinom Šegvićem, don Barom Poparićem, Rikardom Katalinićem Jeretovim, Milanom Marjanovićem, Ivanom Androvićem, Antunom G. Matošom i dr. U svim tim pismima nije se pisalo samo o književnim temama, nego su često u središtu razmjena misli prevladavala politička pitanja i nastojanja da se dublje prodre u probleme koji su tištili hrvatsku javnost. U svim pismima Kumičić je revno i dosljedno zastupao svoja politička stajališta, koja u skladu s osnovnim načelima povijesne znanosti treba promatrati u onodobnom vremenu i prostoru. Neispunjenost glavnih nacionalnih zahtjeva i usporeni društveni razvoj bili su poticaji za mnoge ugledne intelektualce da se zanimaju za javnopolitička pitanja, a neki od njih, poput Kumičića, odlučili su se izravno uključiti u politički život ne bi li izravno utjecali na njegove tokove.

Kumičić je još za vrijeme jedinstvene Stranke prava napisao 1892. *Urotu Zrinjsko-Frankopansku* u kojoj je istaknuo pred očima javnosti element borbe za slobodu i samostalnost Hrvatske. Knjiga je imala izvanrednu recepciju među čitateljstvom. Činjenica da je taj roman postao jednim od najčitanijih djela svoga vremena pokazuje da je pisac pronašao model i način za promoviranje pravaške promidžbe i uopće za podizanje patriot-

skog duha. Ugledni Stjepan pl. Miletić, intendant Hrvatskog narodnog kazališta prozvao je *Urotu* "evanđeljem hrvatskoga naroda", potvrđujući koliki je njezin utjecaj u javnosti, ali i u višim intelektualnim krugovima.⁵ Kumičiću je uspelo putem raznih likova obuhvatiti razne hrvatske slojeve, naglašavajući pritom njihovu spremnost na samožrtvovanje u naporima za postizanje narodne slobode. U pisanju svog najpoznatijeg djela pomagala mu je i vlastita naobrazba, budući da je u Beču studirao povijest. Svoju intenciju za stručnim pristupom potražio je u višegodišnjem proučavanju povijesnih izvora i historiografskih djela.⁶ Historijski roman postao je prikladnim sredstvom za poticanje nacionalnog duha.

Utjecaj Kumičićevih djela bio je snažan. Izdvojimo samo dva gledišta poznatih suvremenika. Župnik Ivan Jemeršić iz Grubišnog polja, kasnije saborski zastupnik, zapisao je: "Bože daj da hrvatska sviest neumrlih Zrinskih i Frankopana probudi svu našu Hrvatsku pa da već jednom uskrsne na bolji i sretniji život."⁷ Tada vrlo zauzeti dalmatinski političar i zastupnik u bečkom Carevinskom vijeću Juraj Biankini zabilježio je da "poslie povjesti Smičiklasove (op. aut., *Poviest hrvatska*, Zagreb 1879.-1882.), nijedna knjiga kao tvoja nije mogla uzbuditi u meni i potresti najtanje žice otačbeničkog čuvstva. Ono nije roman, ono je povjest, krvava ali poučna naša povjest! Budi uvjeren da će ti Hrvatska vjekom ostati harna na onakovoj knjizi i da će joj plodovi, osobito u mladeži, bit veliki. Sliedi onim putem, i vidit ćeš da si pogodio najtanju žicu narodnog srca."⁸

Još ranije su osnivači Stranke prava razvijali kult prema pojedinim osobama iz hrvatske povijesti. Starčević je 1866. u Saboru kazao: "Zrinski i Frankopani podavljani su, a sav njihov greh biaše, da biahu bogati i da ljubiahu svoju domovinu i njezinu slobodu."⁹ Pogubljeni članovi velikaških obitelji-urotnika postali su simbolom zloćudnog odnosa habsburške dinastije prema Hrvatskoj, odnosno "uništavanja suverenog hrvatskog naroda od Habsburgovaca".¹⁰ Pozivanje na "dične muže" značilo je protest protiv položaja Hrvata u Austro-Ugarskoj, koje je jednostavnim rječnikom protumačeno kao prevlast tuđinaca nad autohtonim narodom i nepoštivanje starih hrvatskih pravica. Oživljavanjem starih junaka poticalo se buđenje nacionalne svijesti u nadi da dolazi vrijeme kada će se stvoriti povoljniji uvjeti za afirmaciju jedne od tekovina Francuske revolucije - narodnog suvereniteta.

Kumičić se nije zaustavio samo na jednom povijesnom djelu. Obrativši veću pozornost hrvatskoj povijesti objavio je još raspravu *Petar Zrinski i Franjo Krsto Frankopan i njihovi klevetnici* (1899.) i dramu *Petar Zrinski* (1900.). Spomenuta rasprava odnosila se na polemiku s Aleksandrom Mitrovićem koji se u svojem pamfletu *Dva hrvatska mučenika - 30. aprila 1671. - ustršci iz hrvatske istorije* okomio na političku pozadinu Kumičićeva djela o uroti.¹¹ Mitrović je Zrinske i Frankopane proglasio Mađarima, a intenciju svojega djela očitovao je u jednoj usporedbi: "Velika je razlika između njih i onijeh silnijeh Srba mučenika, prostijeh ljudi, koji su po dva ili tri dana izdisali na oštrijem kocima bez jauka i bez uzdaha!". Smisao je Mitrovićeva spisa bila u poruci da su u povijesti samo Srbi uz neograničene žrtve znali sačuvati narodno ime, dok propala urota nije zasluživala veću pozornost, a napose ne herojske ocjene kakve su isticali pravaški autori. Kumičić je odgovorio opsežnom raspravom pokazujući da su sve njegove uporišne točke u romanu bile utemeljene na historijskim izvorima.¹² Istodobno, Kumičić je iskoristio pri-

godu da bi izrazio i poznatu teoriju o vlaškom porijeklu Srba, stanujućih u hrvatskim zemljama, kako bi pokušao suzbiti utjecaje srpske nacionalne ideje.

Isticanje zrinško-frankopanskog kulta izražavalo se svakog 30. travnja, kada su pravaši objavljivali uspomene na smrt bana Petra Zrinskog i kneza Franu Krstu Frankopana. No, ta je proslava nadilazila uske stranačke okvire. Širom hrvatskih zemalja slavila se uspomena na mučenike.

Zrinško-frankopanska tematika ubrzo je privukla i druge hrvatske pisce onoga doba. Higin Dragošić je napisao više povijesnih drama od kojih je *Posljednjeg Zrinjskog* posvetio upravo Josipu Franku.¹³ Za razliku od Kumičića nije ga zanimalo približavanje herojskoj povijesti koliko istraživanje tragičnih elemenata i beznadnost pojedinaca. No, u motivu žrtve pronašao je izvor preporoda koje se mogao prenijeti i na čitavi narod tako da je i njegovo djelo imalo aktualnu poruku. Sličnim motivima iz hrvatske prošlosti poslužio se i A. Tresić Pavičić koji je u svojem razdoblju duboke povezanosti s pravaštvom napisao uz *Katarinu Zrinsku* još dvije povijesne drame *Ljutovid Posavski* i *Simeon Veliki* u kojima je pronalazio duboko povezanost daleke prošlosti s aktualnim političkim stanjem hrvatske nacije. Jedan od prvih Tresićevih javnih istupa u prilog pravaštva bio je govor na zboru mladeži u slavu hrvatskih mučenika Petra Zrinskoga i Frana Krste Frankopana. Obilježavanje zrinško-frankopanskog kulta bilo je i tada vezano uz pravaške nazore o otporu protiv stranih gospodara. Zbog toga je okupljanje na dan pogibije urotnika imalo i suvremene reperkusije. Mnogi pravaški mladići htjeli su tom prilikom pokazati razvijenost nacionalne svijesti. Među njima bio je i Tresić, tada još student, pri čemu je vrlo otvoreno osudio "magjarone" i "obzoraše" kao unutarnje krivce za loše stanje hrvatske nacije. Za potonje je rekao da "šire sa svojim organom [list *Obzor*] nekakva načela tolerantnosti, koja su po nas ubitačna, i zagovaraju nekakvu slogu srbstva i hrvatstva, u koju sami nevjeruju; pa pišu takovim prezirom o onih ljudih, koji su jedini zatočnici pravog rodoljublja, i navaljujuć na njihove osobe škode i ubijaju princip".¹⁴ Prema mladome Tresiću, "obzoraši" nisu razvili osjećaje za hrvatske nacionalne vrijednosti iako su u rukama držali važne institucije. Tako on u istom govoru tumači da *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti* samo "mrači svietu pojmove o nama, o našoj veličini i budućnosti. A naš krasni jezik, u ime one sloge u koju, kako već rekoh ne vjeruje, zove ga srbsko-hrvatskim, pa prodaje svietu prvi slučaj neizrecive gluposti, da dva mogu biti jedno, ili jedno dva".¹⁵ Očito da je za mladog nezadovoljnika upravo pravaška ideologija sa svojom sklonošću prema radikalizmu bila najpogodniji okvir za izražavanje političkih misli i prosvjedovanje protiv glavnih nositelja građanskog života u Hrvatskoj. Na Tresića je jako utjecao upravo Kumičić, koji ga je neprestao podržavao u pisanju.

***

Početak 1890-ih došlo je do pokušaja okupljanja hrvatske oporbe u jedinstvenu političku organizaciju. Od dolaska Khuena na mjesto hrvatskoga bana položaj hrvatske oporbe predvođene popularnim pravašima i utjecajnim obzorašima permanentno je slabio. Hegemonija bana i njegove mađaronske Narodne stranke obilježila je politički život Banske Hrvatske u sklopu dualistički uređene Monarhije. Tendencije mađarizacije i počeci ozbiljne ustavne krize u čitavoj državi tjerali su hrvatske političare na (re)akciju. Ne-

povoljno stanje nagnalo je vodstvo obiju oporbenih stranaka na izlazak iz “političkog mrtvila”. Međutim, ti pokušaji ne samo da su održali razdvojenost oporbe, nego su izravno utjecali na unutarnja previranja u pravaštvu. Prvo razdoblje traženja zajedništva proteklo je u korektnom ozračju. Među pregovoračima sa pravaške strane isticali su se Kumičić i Frank. Kumičić je bio postavljen za zajedničkog kandidata oporbe na dopunskim izborima u Brodu na Savi (prosinac, 1893.), gdje je bez protukandidata ušao u Sabor.¹⁶ Upravo zahvaljujući Kumičiću ostao je zapisan tijekom neuspjelih pregovora s obzoraškim prvacima viđen iz pravaške perspektive.¹⁷ Prema njemu, glavni krivci razlaza bili su pojedini obzoraši koji su nastojali iskoristiti pravaše za revitalizaciju vlastite stranke i preuzimanje prvenstva u vođenju ideoloških planova. Važan je zapis, po kojemu Kumičić tvrdi da “ništa nismo radili bez dogovora s drom. Antom Starčevićem”.¹⁸ Dakle, glavno ime pravaštva pratilo je tijekom pregovora i podržavalo držanje pravaških odbornika.

Tijekom stvaranja moderno ustrojene Stranke prava izazvao je duboka previranja. Do konačnog rješenja i trajne podjele na dva bloka došlo je na skupštini stranke. U središnji odbor stranke izabrani su Folnegović, Ivan Ružić, Ivan Banjavčić, Juraj Žerjavić, Grga Tuškan i Vladimir Kovačević. Drugim riječima, u najviše tijelo ušli su redom budući domovinaši, a iz strane frankovačke struje samo je Eugen Kumičić izabran u središnji odbor, ali u svojstvu člana zamjenika toga stranačkog organa. Istodobno su održani izbori i za ostala hrvatska područja u kojima su djelovali pravaši. U Dalmaciji su u odbor izabrani Juraj Biankini, Ante Trumbić i Frano Supilo, dok je Ivo Prodan, kasniji utemeljitelj dalmatinske Čiste stranke prava, izabran za zamjenika.¹⁹ Činilo se da su rezultati unutarstranačkih izbora potpuno uklonili Franka i njegove suradnike, kojima je pripadao i Kumičić. Središnja uprava bila je pod potpunim nadzorom protufrankovačke struje, čiji su pripadnici uklonjeni ili su im određeni sporedni položaji. Takav slijed izazvao je ubrzanu reakciju nezadovoljnika, koja je završena krajem 1895. osnivanjem Čiste stranke prava (ČSP).

Kumičić je u redovima Čiste stranke prava doživio vrhunac političke karijere. Našao se u malobrojnoj skupini pravaša, zajedno s Ante Starčevićem, Josipom Frankom i Milom Starčevićem koji su pokrenuli prvi veliki raskol Stranke prava. Premda je prevladavalo opće mišljenje da će disidenti vrlo brzo upropastiti svoje teško stečene političke karijere, razvoj zbivanja drugačije se odvijao. Nakon nekoliko godina Čista stranka prava postala je važan sudionik na političkoj sceni Banske Hrvatske ali i u drugim zemljama naseljenima Hrvatima. Politički program Čiste stranke prava postupno se prelijevao u Dalmaciju, Istru, Bosnu i Hercegovinu, a privrženike je našao i u hrvatskoj dijaspori na američkim kontinentima. Kumičić je imao iznimno važno značenje u opstanku i brzom razvoju nove stranke. Njegov ugled je bio neprijeporan u javnosti. Omiljeni pisac, ugledan građanin i provjereni domoljub. Sve su to bile odrednice, koje su jamčile pouzdanost u vodstvo mlade stranke. S druge strane, osobu Josipa Franka pratile su brojne glasine. Proturječnosti su znatno usporavale njegovu društvenu potvrdu. Stoga možemo sa sigurnošću zaključiti da su zvučna imena poput tvorca pravaštva Ante Starčevića i njegova nasljednika Mile Starčevića, čuvenog udarača u tur Khuena Senjanina Josipa Gržanića ili Eugena Kumičića presudno utjecala na ukorijenjivanje Čiste stranke prava u hrvatsko društvo.

Podrobnija analiza pokazuje ranu povezanost Kumičića s Frankom, dok potonji još nije bio članom Stranke prava, nego je u Sabor ušao kao nezavisni kandidat. Prva poveznica bio je Kumičićev izbor u Sabor iz 1884., koji je vladajuća stranka osporila. Tom je prigodom sastavljen saborski odbor trojice za "izvide u pitanju izabranih zastupnika", a u njega je ušao i Frank. Na saborskoj sjednici održanoj 16. siječnja Frank je kao izvjestitelj delegiranog odbora otvoreno zagovarao ovjeru Kumičićeva izbora. No, većina saborskih zastupnika iz unionističke stranke poništila je Kumičićev mandat pa je on morao ponovno izaći na izbore. Tijekom kasnijeg razdoblja odnosi između Franka i Kumičića su se produbili. Kumičić je spremno podržao ulazak Franka u Stranku prava (1890.) i njegovo preuzimanje organiziranja pravaškog tiska. Obitelji su se međusobno zbližile, a njih dvojica su redovito šetala po Zrinjevcu. Kasnije su im podignute grobnice na Miroguju jedna uz drugu.

U prvim mjesecima nakon pravaškog raskola dobronamjernici su vjerovali da se može prevladati usitnjavanje pravaštva i to tako da se najpopularnija imena uključe u akciju pomirenja. Kumičić je pozvan da ne gleda na "trice i kućine" i da svojim ugledom otkloni sjeme razdora izazvano osobnim zavistima.²⁰ Međutim, Kumičić nije mogao pristati na načelo da se manjina podvrgne većini jer bi to značilo odobrenje postupaka domovinaških prvaka i napuštanje prijatelja Franka u nevolji.

Malo je poznata činjenica da je predsjednik Čiste stranke prava do svoje smrti bio i Eugen Kumičić. Na taj je položaj došao u trenutku kada je Frank izabran u Kraljevinski odbor (1898.) što javnost nije popratila sa simpatijama. Kako u stranci ne bi došlo do unutarnjih sporenja, čelni položaj je preuzeo Kumičić. Gledano iz perspektive političkog utjecaja, za njegova je predsjednikovanja veću moć i nadalje imao Frank, ali Kumičić je *sua sponte* potpuno odobravao Frankovu prevlast u stranci, iskreno vjerujući da je njegov bliski prijatelj najveće ime hrvatske politike.

Kumičićev politički rad obilježila je liberalnost i privrženost starčevićanstvu. Njegova liberalna nota najvidljivija je u kritici "klerikalne struje", koja se naročito početkom 20. stoljeća započela izraženije pojavljivati u hrvatskim političkim kretanjima. Kumičić je, kao i ostali frankovci, s bojaznošću gledao na pojavu kršćansko-socijalne skupine. Smatrao je da naglašavanje katoličanstva u politici izaziva nepovjerenje kod nekatoličkih stanovnika hrvatskih zemalja, koje *in ultima linea* dovodi do otuđenja od hrvatske nacionalne ideje. Tu se prije svega mislilo na nacionalno izjašnjenje muslimana u Bosni i Hercegovini. Tijekom poznijeg razdoblja njegova života Kumičić je objavio roman *Kraljica Lepa*, koji je izazvao novu veliku raspravu. Za jedne je bila riječ o "zabavnom, poučnom i patriotskom djelu", a za druge "nepoćudno" ostvarenje zbog kritike postupaka Katoličke crkve u ranom srednjem vijeku.²¹

U sličnom kontekstu sagledljiva je Kumičićeva osuda protužidovske demagogije pojedinih hrvatskih političara. Frankovo vjersko konvertitstvo postalo je čestim predmetom sprdnje pa se tako po novinama pisalo o "pokrštenom čifutu" koji mijenja dlaku, ali ne i ćud. U tim je okolnostima Kumičić tvorce pogrda zapitao kako mogu htjeti da "Židovi pređu na našu svetu vjeru, kad im se katolici rugaju kada na nju pređu".²² Važno je naglasiti da je Kumičić bio jedan od rijetkih koji se prihvatio otvorene polemike u pogledu Frankovog protužidovskog blaćenja. Iz njegovih istupa može se zaključiti da nosite-

lji protužidovstva u Hrvatskoj nisu bili pripadnici neobrazovanih slojeva, nego upravo pripadnici dijela hrvatske političke elite, a dobrim dijelom i pripadnici srpske zajednice u Hrvatskoj, koji su u židovskim aktivnostima prepoznavali prepreku za svoju društvenu afirmaciju na području trgovine.

Svoje simpatije izražavao je Kumičić prema bosanskim i hercegovačkim muslimanima. Njegova gledišta bila su usklađena s poznatim odnosom "oca domovine". Na nekim mjestima Starčević spominje i "Bošnjake svih triju vjera", što je u njegovoj interpretaciji regionalni, a ne narodni naziv. Ne treba zaboraviti ni Kumičićev utjecaj, posebice njegovu pripovjetku *Pod puškom*, u kojemu je vjerno opisao potresne sudbine pojedinih muslimana prigodom okupacije Bosne i Hercegovine u kojoj je osobno sudjelovao slijedom novačenja.²³

Kad je riječ o pripadnicima ČSP-a vrlo je važno ispitati kakav je bio njihov stav prema političkim načelima Ante Starčevića. Za Kumičića se može istaknuti da je dosljedno zastupao starčevićanski način izraživanja. Prije svega, Kumičića je vezalo uz "oca domovinu" duboko poštovanje još od razdoblja kad je na Sušaka izlazila pravaška *Sloboda*, a koje se kasnije učvrstilo u Zagrebu. Njihovi međusobni odnosi nisu bili nikada pomućeni. Uz bolesničku posteljinu Staroga probdijeli su zajedno Kumičić i njegova žena Marija, koja je zabilježila kako su izgledali posljednji dani Ante Starčevića.²⁴ Mnogi koji su se u to vrijeme s Kumičićevima dopisivali koristili su prigodu da u pismima pozdrave i "oca domovine". To je bio očiti znak po kojemu se vidjelo tko se u pravaškom vrhu doista brinuo za bolesnog prvaka. Kasnije je Kumičić bio glavnim svjedokom u parnicama gdje se trebalo dokazivati kakva su bila Starčevićeva gledišta na pojedine probleme. Primjer je bila afera isticanja Folnegovičeva masonstva, koja je trajala sve do 1898. godine kada je Kumičić na sudu dokazao da pokojni Ante Starčević nije nikada poticao Folnegovića da stupi među masone zbog hrvatske dobrobiti.²⁵

Iz Kumičićeve korespondencije vidi se da je rabio tradicionalni pojam "slavoserba".²⁶ "Slavoserbi" su sada postali i oni koji su do nedavno slavili Antu Starčevića, a onda se okrenuli protiv njega, pišući da je postao senilni starac kojega vodi skupina otpadnika. Odvažno je kritizirao pripadnike vlasti i sve oporbenjake, koji su pokazivali znakove prevrtljivosti. Osobito su se na meti našli "obzoraši" kojima nije mogao zaboraviti ne tako davnu prošlost kad su izravno poduprijeti reviziju hrvatsko-ugarske nagodbe i kad su otvoreno iskazivali svoje namjere za dobivanjem vlasti uz davanje potpore dualističkom sustavu. Kumičić je gledao kroz prizmu strancarstva, vjerujući da su samo u Stranci prava, kasnije ČSP-u, okupljeni pošteni domoljubi, odani idealima nacije, a ne interesa pojedinaca. Malo je prostora ostavljeno za traženje zajedničkog jezika jer je Kumičić dopuštao kompromis jedino ako se za političko ishodište prihvate neokaljana pravaška načela. Takvo gledište izgleda isključivo, ali je bilo shvatljivo jer po starčevićancima nije bilo potrebe da se potiskuju tradicionalna gledišta i da se u ime novih trendova potiskuju neka uvriježena politička načela.

Na Program iz 1894. godine kritički su se osvrtni pojedini pravaši i u kasnijem razdoblju. Primjedbe su iznosili i pojedinci koji su bili vrlo bliski frankovačkim redovima. Prvi koji su doveli pod znak sumnje vrijednosti Programa bili su pripadnici dalmatinskog ČSP-a. Nedugo nakon osnivanja te stranke pojedinci su tvrdili da su u Programu pre-

vagnule natruhe strane pravaštvu. Član stranke Pavao Roca zatražio je da se Program odbaci. Na njegov je istup negativno reagirao pismenim putem J. Frank, tvrdeći da nijedna točka Programa nije odbacila hrvatsko državno pravo.²⁷ Najizrazitiji primjer otvorene polemike unutar frankovačkih redova odigrao se u rujnu 1901. na konferenciji dalmatinske Čiste stranke prava u Zadru.²⁸ Tijekom konferencije došlo je do nekoliko kritičkih istupa na račun programske linije stranke. Ponovno je Roca upitao ima li uopće riječ "čista" mjesta u imenu stranke i ne treba li Program iz 1894. odbaciti zbog "okvira". Prema njemu je Program iz 1894. godine bio identičan ranijem Sporazumku koalicije. Dakle, Roca nije prihvatio podjelu na pravaški i obzoraški program. Usto je smatrao da se Programom priznaje okvir zemalja krune Sv. Stjepana, što je bila negacija dotadašnjeg rada pravaša. Na Rocine upite i gledišta odgovorio je Kumičić, izaslanik banovinskih frankovaca na skupu. U pogledu imena ČSP-a izjavio je da je taj stranački naziv izabrao osobno A. Starčević, što se smatralo dovoljnim argumentom za njegovu uporabu. U pogledu Programa, Kumičić je opisao cijeli historijat njegova postanka, naglasivši ponovno Starčevićevu ulogu u njegovom stvaranju. Podsjetio je dalmatinske pravaše da je Starčević potpisao prvi Program iz 1894. nakon umetanja riječi hrvatska ispred pragmatičke sankcije. Kumičić istup bio je dovoljno jamstvo da se primiri situacija u dalmatinskoj Čistoj stranci prava.

Posljednja Kumičićeva epizoda u politici bila je vezana uz saborske izbore. Njegov ulazak na velika vrata u politički život bio je uspjeh na saborskim izborima u Varaždinu. Pri kraju života ponovo su se stvorili uvjeti za povratak u parlamentarni život. Nakon protusrpskih nemira 1902. i narodnog pokreta 1903. naglo je počela rasti popularnost Čiste stranke prava. Bez nje se više nisu mogle raditi kombinacije za osvajanje političke moći. Za naknadne izbore u Zlataru kandidirali su se Kumičić i barun Juraj Rukavina, dvojica doajena pravaštva. Uoči izbora kotarske su vlasti pooštrile mjere sigurnosti. U selu Batini zabilježeno je potpaljivanje dinamičnih patrona. Prigodom ophodnji seljaci su napali redarstvenike, na što su oni jednoga ubili.²⁹ Svi seljaci bili su toga dana na Kumičićevu izbornome skupu. Zbog incidenta vlasti su zabranile dolazak odvjetnika Vuka pl. Kissa jer je "zlo utjecao" na neuko seljaštvo. Dvije noći kasnije nepoznate su osobe bacile dinamit na stan bilježnika u Zlataru i na kuću trgovca Metzgera.³⁰ Incidenti su bili posljedica još uvijek snažnih odjeka narodnoga pokreta koji je poticao duboko ogorčenje širih slojeva protiv mađarona. Međutim, tijekom izbora na kojima su sudjelovala dva pravaša izazivao je drugu vrstu problema. Kumičića je kandidirao egzekutivni odbor ČSP-a, ali i izvršni odbor HSP-a. Ustupak ČSP-u bila je znatna usluga Franku koji je Kumičićevu kandidaturu tražio u ime zamisli o slozi sjedinjene oporbe. S tom odlukom nisu se slagali svi članovi HSP-a, tako da je i Rukavina izašao na izbore ne bi li spriječio prolazak frankovačkog predstavnika. U izbornoj kampanji *Novi List* je, pod Supilovim uredništvom, počeo izrazito oštro pisati protiv ČSP-a, ocjenjujući tu stranku protivnikom narodnog pokreta.³¹ Supilu je držanje vodstva HSP-a bilo znak potpune nesposobnosti i anemije. Njega je podržavao i Pero Magdić, vođa pravaša u Varaždinu. Uslijedili su žestoki, ali i bezuspješni napadi na starog Bresztyenszskog koji nipošto nije htio odustati od dogovora sa ČSP-om. On je uoči izborne agitacije pisao Kumičiću: "Skroz sam uvjeren, da nam bez zajedničke organizacije neće biti nikako moguće išta započeti - a kamo li postići - bud na političkom, bud na gospodarskom polju, koja su nam oba naj-

desolatnija. Za da se rad što prije započne častim se Vaše gospodstvo kao predsjednika čiste stranke prava najuljudnije zamoliti, da blagoizvoli veleštovani klub čiste stranke prava pozvati, da što prije moguće stvori zaključak i o zajedničkoj organizaciji koj bi odmah, čim mi bude saobćen iznio pred naš zajednički pododbor.”³² U tom trenutku nije bio više bitan samo izbor za prazni zlatarski mandat. Supilo se pobojavao da bi Frank mogao zagospodariti banovinskom opozicijom, što bi dovelo do dijametralno suprotnih rezultata od onih što ih je počeo nagovještavati program “novoga kursa”.

Kumičić je uoči izbora tiskao “Proglas” namijenjen zlatarskim izbornicima u kojemu je dao sljedeću izjavu:

“1. Kako sam već u središnjem odboru opozicije očitovao, očitujem i ovime, da se smatram članom hrvatske stranke prava i da kao takav kandidiram na temelju programa od godine 1894.,

2. Uvažujući velike zasluge velemožnoga gospodina dra. Šandora pl. Breštjenskoga, što ih je stekao za sjedinjenje opozicionalnih stranaka i za ostvarenje hrvatske stranke prava, duboko žalim, što se je odlučio položiti predsjedništvo stranke, te smatrajuć ga sveudilj predsjednikom hrvatske stranke prava, uložiti ću sve svoje sile, da on ovu čast i nadalje zadrži,

3. Jednakom otačbeničkom revnošću nastojati ću, da skupština, sazvana na 11. listopada ove godine, prihvati sjedinjenje i ime hrvatske stranke prava, što je u duši i po javnom radu već i učinjeno,

4. Za nenadani slučaj, da ova skupština ne prihvati sjedinjenje i ime hrvatske stranke prava, staviti ću na zahtjev mojih štovanih izbornika moj mandat njima na raspolaganje.”³³

Tim proglasom Kumičić je i dalje ostavio otvorenu mogućnost da se ČSP sporazumi s HSP-om, ali tek nakon zadovoljavanja svih zahtjeva koje frankovci zatraže. Nadalje, proglas je podržao Bresztyenszkoga koji je na dan izbora podnio ostavku na mjesto predsjednika izvršnog odbora HSP-a, čime su frankovci podržali struju unutar HSP-a koja je bila spremna na daljnje pregovore. Bresztyenszky je u ostavci okrivio dio središnjeg odbora HSP-a da se nije htio podvrći ni “najnužnijoj stranačkoj disciplini” i da “goje proti nekim ličnostima nepovjerenje, koje nije osnovano na činjenicama, nego je samo proizvod osobne nesklonosti ili krive informacije”. Tekst ostavke išao je u prilog ČSP-a jer se u njemu tvrdilo da dio HSP-a ne ispunjava međustranačke dogovore iz siječnja i ožujka 1903. godine u kojima se tražio prekid međusobne borbe.

Kumičić je izabran u Zlataru sa 111 od ukupno 207 predanih glasova. Njegova pobjeda bila je važan uspjeh ČSP-a. Njome je istaknut uzlazni put stranke. Osim dobivanja još jednog saborskog mjesta, izbori su pokazali da se u dijelu oporbe stvorila povoljnija klima za politički položaj frankovaca. Otvorenu potporu Kumičiću, ali i Franku, dao je stari Bresztyenszky, kojega je središnji odbor HSP-a ponovno izabrao za svog predsjednika. On je osudio napade na Kumičićevu kandidaturu, ocijenivši ih “odvratnima”, pogotovo zato što je odbor HSP-a prije izbora jednoglasno zaključio da se Kumičić preporuča zlatarskim izbornicima.³⁴ U napadima na kandidata ČSP-a prepoznao je namjeru dije-

la političara da miniraju ideju jedinstvene oporbe. Pismo župnika Ive Ivanovića iz Preka pozdravilo je izborni uspjeh u Zlataru riječima:

“/.../jer dodje ipak vrieme, kad zatajana pogrdjina kriepost izpliva na površinu.

“Radujem se domovini u sviesti Vaših izbornika, koji vidi se, uz ostale, počēt će se ogrijavati opet na duhu velikog staroga. Radujem se i istoj uspomeni prama Velikanu, koja bi se na svim linijama htjela izbrisati sa lica hrvatske nam zemlje.” Iz ovoga pisma ukazale su se dvije činjenice. Prva, koja ukazuje da je lokalno svećenstvo sve više počelo pristajati uz ideje Čiste stranke prava. Druga, po kojoj je Kumičić prepoznat kao jedini, istinski nastavljaj Starčevićevih ideja.

Kumičić se ponovo vratio u saborske klupe. Održao je dva govora u kojima je branio stajališta svoje stranke u odnosima prema hrvatsko-ugarskoj nagodbi, položaju Srba u Hrvatskoj, pitanju sjedinjenja Dalmacije s Bansom Hrvatskom i drugim oporbenim skupinama. U izloženim govorima ostao je dosljedan svojim ustaljenim gledištima. Zadržao je načelno oštar stav prema politici zemaljske vlade, koja je u središtu svojeg političkog programa imala nagodbu. Ničime nije dovodio u pitanje svoju odanost načelima Čiste stranke prava. Ta je stranka bila u oporbi i njezina je zadaća bila da kritizira vladajući režim i sve one procese koji se nisu uklapali u prilog stjecanja višeg stupnja hrvatske nezavisnosti.

Iznenadna smrt prekinula je veliku karijeru. Budući događaji značajno su utjecali na politički i stranački reljef Hrvatske. Dok se dio pravaša okrenuo traženju sporazuma s Mađarima i Srbima, Frankova struja težila je sve prisnijem povezivanju s utjecajnim političkim i vojnim krugovima u Beču. Postavlja se pitanje jesu li se poruke pisca Urote... mogle prilagoditi novome usmjerenju? Kumičić je očigledno smatrao da u tom pitanju nema spora. U brojnim je prigodama branio pravaški Program iz 1894., napose onaj dio koji je naglašavao da se hrvatsko pitanje treba riješiti unutar granica Habsburške Monarhije. Još jedna činjenica. Kad je u travnju 1908. došlo do raskola frankovačke stranke, stvorena je nova pravaška skupina. Milinovci su se predstavljali kao oni koji su se vratili starčevićanskim korijenima. U tim je okolnostima obitelj Kumičić čvrsto podržala frankovačku liniju. Upravo je Marija Kumičić bila ona osoba koja je pred licem javnosti dokazivala da Frank i njegova okolina nisu napuštali starčevićanska načela. Kasniji tijek zbivanja u burnome 20. stoljeću pokazao je u zbilji kako su se prema ideji hrvatske nezavisnosti odnosile pojedine pravaške skupine.

Sažetak

Kumičić je ostavio duboki trag u razvoju pravaštva. Kao vrlo čitani pisac snažno je utjecao na privlačenje novih simpatezira pravaške misli. Istodobno, njegova su književna djela pridonijela afirmaciji ideja hrvatske državne misli. Kumičić se u Saboru isticao žustrim promicanjem pravaškog programa. Kumičić je u vrijeme krize Stranke prava bio uz krilo koje je ostalo vjerno uz Antu Starčevića. To je krilo izašlo iz stranke i osnovalo Čistu stranku pravu u kojoj je vodeću ulogu imao kontroverzni Josip Frank. U ovome se članku zaključuje da je Kumičićeva podrška Franku snažno utjecala da Čista stranka prava postupno postane relevantna politička snaga u hrvatskom stranačkom životu. Nezadovoljan ponašanjem “obzoraša” potpuno je podržao Frankovo načelo o neizbjež-

noj prevlasti pravaškog programa u hrvatskoj, protukhuenovskoj oporbi. Analiza njegova javnog nastupa pokazuje se ga ustrajnog sljedbenika starčevićanske političke misli i hrvatskog nacionalizma. Nije skrivao svoje liberalne svjetonazore, naročito kad je riječ o pripadnicima ostalih konfesija. Protivio se pojavi klerikalizma u Hrvatskoj, osudio antisemitske ispade te se zanimao za rješavanje socijalnih problema.

Bilješke

¹ Kerubin Šegvić, Eugen Kumičić. Pisac i političar 1850.-1904., Zagreb 1937. i Bare Poparić, Eugen Kumičić. Predteča Nezavisne Države Hrvatske, Zagreb 1942.

² K. Šegvić, nav. dj., str. 69.

³ Usp. Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije, Zagreb 1973.; Ista, Izvorno pravaštvo, Zagreb 2000.* i Stjepan Matković, *Čista stranka prava 1895.-1903., Zagreb 2001.; Ista, Kumičićeva pisma Kerubinu Šegviću. Prilog političkoj i kulturnoj povijesti Hrvatske (1897.-1904.), Marulić, br. 6, Zagreb 1997., str. 1234-1249.*

⁴ Evgenij Kumičić, *Govori, Zagreb 1994.*

⁵ S. pl. Miletić, *Hrvatsko glumište (1894.-1899.), knj. II, Zagreb, 1906., str. 86.*

⁶ U Uroti zrinjsko-frankopanskoj Kumičić se pozivao na Tadiju Smičiklasu (Poviest hrvatska), Franju Račkog (Acta coniurationem bani Petri a Zrinio), Radoslava Lopašića (Starine), Baltazara Bogišića (Acta coniurationem Petri a Zrinio), Ivana Kukuljevića Sakcinskog (Književnici u Hrvata iz prve polovine XVII vijeka), Baltazara Krčelića (*Historiae ecclesiae zagrebiensis*), Franza Kronesa (Handbuch der Geschichte Oesterreichs), H. Bidermanna (Geschichte der österr. Gesamtstaatsidee), zbornike Monumenta Comititalia Regni Hungariae i zapise suvremenika urote Nadasdyja, Angelinija, Toifela i dr.

⁷ Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (dalje: HAZU), fond E. Kumičića, Pismo od 18. siječnja 1896.

⁸ Hrvatski povijesni muzej, Pismo J. Biankinija iz Beča od 1. prosinca 1893.

⁹ Saborski spisi, 27. II. 1866.

¹⁰ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije, str. 33.*

¹¹ Aleksandar Lj. Mitrović (Herceg-novi, 1870.-Kotor, 1921.), odvjetnik, političar i publicist. Uređivao je *Srpski list iz Zadra*, a od 1908. izabran je u Dalmatinski sabor kao kandidat Srpske narodne stranke.

¹² Kumičića su u sporu poduprijeli hrvatski intelektualci. Primjerice, Jovan Hranilović je u Viencu br. 51/1899. zaključio da "Kumičić nemilice parira napadaje Mitrinovićeve" na osnovi neospornih podataka domaćih i stranih povjesničara.

¹³ Dragošić je napisao drame *Posljednji Zrinjski, Siget, Zakletva na Ozalj gradu, Posljednji dan Katarine Zrinjske i Crnu kraljicu*. Pravaši su njegovu prvo spomenutu dramu pozitivno ocijenili (vidi: *Hrvatska* br. 37/1894.), dok je *Agramer Tagblatt* (br. 140/1921) u nekrologu Dragošiću naglasio da je ban Khuen tri godine zaustavljao izvođenje drame u zagrebačkom kazalištu iz političkih razloga.

¹⁴ "Govor A. Tresića Pavičića na komersu u slavu Zrinjskog i Frankopana", *Hrvatska*, br. 101, 1891.

¹⁵ Isto.

¹⁶ O brodskim izborima usp. Mato Artuković, "Parlamentarni izbori u Brodu 1848. do 1900.", u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavonskom Brodu u povodu 750. obljetnice prvoga pisanog spomena imena Broda*, Slavonski Brod 2000., str. 309-343, ovdje str. 316-317.

¹⁷ *Nek se zna! Govori Evgenija Kumičića na izbornoj skupštini 15. rujna 1895. u Starčevićevom domu*, Zagreb 1895., str. 7.

¹⁸ Isto, str. 8.

¹⁹ U odbor su još uvršteni predstavnici Istre, Rijeke, Bosne i Hercegovine i Slovenije. Vidi: *Hrvatska*, "U stranci prava" br. 30/1895.

²⁰ HAZU, fond E. Kumičića, Pismo bogoslova Ferde Rožića i Milana Pavelića, bez datuma.

²¹ HAZU, fond E. Kumičića, Pismo Ive Bojanića od 19. prosinca 1902.

²² E. Kumičić, *Govori*, Zagreb, 1994., str. 234. Pitanje je upućeno na saborskoj sjednici održanoj 16. I. 1897. uredništvu *Obzora*.

²³ U povodu Kumičićeve smrti njegovoj su udovici sažalnicu poslali i članovi *Islamske mladosti* iz Bosanskog Novoga u kojoj su "žalili za piscem Pod puškom". Među potpisnicima su bili: Ibrahim Alagić, Alibeg Bišćević, Husein Ćazim Čaušević, Huseinbeg Kapetanović, Omer Ibrahimbegović, Alija Džankić, Sulejman Muftić i Ahmedbeg Kapetanović. Vidjeti HAZU, fond KUMIČIĆ, pismo od 15. svibnja 1904.

²⁴ E. Kumičić, "Ante Starčević - njegova bolest i smrt (Prema bilješkama moje bake gđe. Marije Kumičić)", *Marulić*, br. 3, Zagreb 1996., str. 430-435.

²⁵ Anonymi, *Masonerija u Hrvatskoj*, prvi dio, Zagreb 1934., str. 31. Folnegovića je sud proglasio krivim zbog uvrede poštenja, izmišljanja i lažnih okrivljavanja te ga osudio na kaznu plaćanja globe. Usp. *Hrvatsko Pravo*, br. 783-787/1896.

²⁶ HAZU, fond E. Kumičića, Pismo A. Tresić Pavičića od 20. kolovoza 1897.

²⁷ *Hrvatsko Pravo*, br. 1086/1899.

²⁸ Vidjeti: *Hrvatsko Pravo*, 1761/1901. Konferencija je održana 11. rujna 1901., a izvještaj je objavljen 23. rujna. O istoj konferenciji je u osam nastavaka s naslovom "Druga konferencija čiste stranke prava" izvijestila *Hrvatska Kruna*, list dalmatinskog ČSP-a (br. 47-54, 11. rujna - 5. listopada).

²⁹ Hrvatski državni arhiv (HDA), Predsjedništvo zemaljske vlade (PRZV), kut. 683, 5132. Iz pisma Blaža i Ane Haban, Batina, 3. XI. 1903. se vidi da je sin Habanovih, Tomo, tijekom izbora u rujnu 1903. za narodnog zastupnika u Zlataru bio u šumi s ledja ustrieľjen od Khuenovih žandara. Roditelji su se zahvalili na daru koji im je poslao Kumičić i izrazili "zahvalnost za trud kojim se brinete za svoj mili narod a dao Vam Bog sretno izvojevati i postići ona prava što želi svaki pravi domoljub". Ovo se pismo nalazi pohra-

njeno u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u: Eugenije Kumičić, Korespondencija, R 7419 NSK.

³⁰ HDA, PRZV, kut. 683, 5133.

³¹ F. Supilo, *Politika u Hrvatskoj*, str. 130.

³² Hrvatski povijesni muzej, Pismo A. Bresztyenszkoga od 3. ožujka 1903., br. 5988

³³ HDA, PRZV, kut. 629, sv. 6-1a, Zlatar 26. kolovoza 1903.

³⁴ HAZU, fond KUMIČIĆ, pismo od 29. VIII. 1903.